

Misad Katalin: **Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben. Tanulmányok a magyar–szlovák nyelvi kapcsolódások köréből**

(Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda. 2019. 240 p.)

Misad Katalin fő kutatási területe a magyar–szlovák kontrasztív nyelvészet, de foglalkozik nyelvi tervezési, nyelvpolitikai, kisebbségi oktatási és helyesírási kérdésekkel is. Korábbi önálló kötete *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok* címmel jelent meg 2009-ben. A szerző az ezt követő tíz évben született konferencia-előadásainak, illetőleg kisebb példányszámú, szűkebb szakmai közönségnek szóló kiadványokban megjelent tanulmányainak átdolgozott, aktualizált változatát szerkesztette önálló tanulmánykötetté.

A kötet tematikáját jól összefoglalja a kettős cím, hiszen az írások a kétnyelvű környezet nyelvhasználati kérdéseiről szólnak, a vizsgálat körét pedig a magyar és a szlovák nyelv kapcsolódásai képezik. A tanulmányok négy nagyobb témakörhöz kapcsolódnak: nyelvpolitika, nyelvi kontaktusjelenségek, a szlovákiai magyar írásgyakorlat helyesírási szintjének bemutatása, illetőleg az anyanyelvi nevelés kisebbségi helyzetben.

A kötet e négy területhez kapcsolódóan tizenhat tanulmányt tartalmaz. Az egyes tanulmányok kivonata szlovák nyelven is olvasható, a kötet végén pedig név- és tárgymutató segíti az olvasók tájékozódását.

1. Szlovákiában az utóbbi két évtizedben a kisebbségi nyelvpolitika jogi keretrendszere jelentősen átalakult. Noha a kisebbségi nyelvek használati köre a helyi közigazgatási szerveket és a kisebbségi tannyelvű oktatási intézményeket illetően bővült, ugyanez csak kevésbé mondható el a többi nyelvhasználati színterről (pl. igazságszolgáltatás, közszolgáltatások). A kötet első tanulmányában a szerző ennek lehetséges okait boncolgatja, valamint összehasonlítja a szlovákiai magyar kisebbségi nyelvpolitikát a finnországi és a dél-tiroli helyzettel. A tanulmány arra világít rá, hogy míg Szlovákiában a többségi nemzet nyelvét az alkotmány és a különféle nyelvtörvények a kisebbségi nyelvek fölé helyezik, addig a másik két többnemzetiségű régióban az adott ország, terület nyelvpolitikáját a kisebbségi csoportjainak igénye határozza meg.

A szlovákiai kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó 1999. évi törvény lehetővé teszi, hogy azon települések hivatalaiban, ahol az adott kisebbség számaránya eléri a 20%-ot, az ügyintézés a kisebbségi nyelven is történhet. A kötet második dolgozata azt vizsgálja, miként valósul meg ez a dél-szlovákiai önkormányzati hivatalok gyakorlatában. Az eredmények azt mutatják, hogy az önkormányzatok kétnyelvűsége leginkább a szóbeli ügyintézés, valamint az épület külső feliratai esetén jut érvényre, míg legkevésbé az írásos ügyintézésben. A különféle feliratok, a vizuális nyelvhasználat vizsgálata képezi a tárgyát a kötet harmadik tanulmányának is, amely a dunaszerdahelyi intézmények feliratainak

kétnyelvűségével foglalkozik. A szerző az önkormányzati hivatalokban gyűjtött magyar, illetve magyar–szlovák jogi–közigazgatási szövegek alapján rávilágít az ezekhez a szövegtípusokhoz tartozó főbb fordítási és terminológiai problémákra is (7. tanulmány).

A kisebbségi helyzetben a nyelvhasználat egyik sajátos területe a személynévhasználat. A csehszlovákiai és szlovákiai kisebbségek személynévhasználatát szabályozó rendelkezésekben 1918-tól kezdve nyomon követhetők az asszimilációs törekvések. E kérdéskörrel foglalkozik a kötet 4. és 5. tanulmánya. Az utóbbi dolgozat a Szlovákiában élő magyar nemzetiségű nők névhasználati szokásait vizsgálja egy 104 fővel elvégzett kérdőíves kutatás keretében. Az eredmények azt mutatják, hogy az adatközlők jelentős része úgy véli, a kétnyelvűségi helyzetük a személynévhasználatra is kiterjed, így noha a jogszabályok lehetővé teszik a szlovák keresztnévet, illetve *-ová* végződésű családnevet viselő nők személynévnek anyanyelvi alakban történő bejegyzését, a megkérdezett nők jelentős része mégsem él ezzel a lehetőséggel.

2. A tanulmányok egy további része olyan nyelvtudományi témaköröket érint, amelyek a szlovák–magyar nyelvi kapcsolatoknak a magyar nyelv rendszerében való sajátos tükröződését mutatják. A kötet 6. tanulmánya a 2000-es években Szlovákiában megjelent szlovák–magyar párú nyomtatott és digitális szótárak állapotával foglalkozik, áttekintve az egyes szótárak állományának forrását, nagyságát és összetételét, illetőleg a kiadványok funkcióját, célközönségét. Végül a magyar nyelvű szóanyagok főbb formai és szemantikai sajátosságait mutatja be. A vizsgált szótárak egyik főbb sajátossága, hogy magyar szóanyaguk egy része mára már elavultnak számít, mivel 30-40 évvel ezelőtti szótárak anyagából merítenek, továbbá mert a határon túli magyar beszélőközösségekhez csak jóval később jutnak el (ha eljutnak) a magyarországi magyar szókincsben bekövetkezett változások. A kutatás másik tanulsága, hogy a vizsgált szótárakban előfordulnak a magyarországi és más kisebbségi nyelvváltozatokban ismeretlen, a szlovákiai magyar nyelvben azonban gyakorinak számító, a többségi nyelv hatását tükröző szavak és kifejezések.

A kötet 8., elméleti jellegű tanulmánya egy kontrasztív vizsgálatot mutat be, tudniillik hogy a szlovák, illetve a magyar nyelv milyen nyelvi eszközökkel utal a főnevek nemére. Az elemzés a foglalkozásnevek, a személynévek, a rokoni viszonyokat jelölő megnevezések, a személyes névmások és az állatnevek fogalomköri csoportján keresztül mutatja be, hogy a szlovák, illetve a magyar nyelv milyen nyelvi eszközökkel utal a főnevek nemére. A két vizsgálati nyelv tipológiai sajátosságai miatt – a szlovákban léteznek nyelvtani nemek, míg a magyarban nem – erősen eltérnek egymástól a főnév nemére való utalásnak a nyelvi kifejezőeszközei.

3. Noha a többségi nyelv hatása főként a kisebbségi magyar beszélőközösségek beszélt nyelvi megnyilatkozásaiban jellemző, természetesen az írott nyelv sem mentes a többségi nyelvi környezet befolyásától. Szlovákiában a magyar tannyelvű közoktatásban részt vevő diákok második nyelvként tanulják az államnyelvet; annak helyesírási rendszerével nem foglalkoznak behatóan, így joggal feltételezhetnénk, hogy anyanyelvi helyesírási készségüket nem befolyásolják különösebben a szlovák helyesírási rendszer sajátosságai. A 9. tanulmány mégis arra mutat rá, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlat egyes területein is megfigyelhetők különféle kontaktusjelenségek, főként egyes tulajdonnévtípusok területén. Egyes természetföldrajzi nevek magyar megfelelőjének írásmódjában ingadozás figyelhető meg a magyar helyesírás szabályainak megfelelő, illetve a szlovák elnevezés írásmódját tükröző forma között. Például a *Podunajská nížina* nevű tájegység magyar nyelven a következő formákban fordul elő (gyakorisági sorrendben): *Dunamenti-síkság / Dunamenti-alföld, Dunamenti síkság / Dunamenti alföld, Duna menti síkság / Duna menti alföld*. Hasonló a helyzet az intézménynevek esetében is, de ugyancsak helyesírási interferencia figyelhető meg a rövidítések, a betűszók, illetve a központosítás területén is. Utóbbira példa az a jelenség, hogy a szlovákiai magyar írásgyakorlatban az összetett mondatok közé gondolatjelet tesznek abban az esetben, ha az előző tagmondatban egy-egy lényeges gondolatra hívjuk fel a figyelmet: *Célunk egyértelmű – védeni a családot*. (A magyarországi magyar írásgyakorlatban ilyenkor inkább kettőspontot szokás tenni, az akadémiai helyesírási szabályzat 246. pontja is kettőspontot javasol ebben az esetben.)

E témakört viszi tovább a kötet 10. tanulmánya is, amely a szlovákiai magyar sajtó nyelvi adataiból gyűjtött további példákat sorol fel helyesírási kontaktusjelenségekre. Az intézményneveknél például gyakori a magyar helyesírási normát követő (*Dunaszerdahelyi Járási Bíróság*) és a szlovák helyesírási szabályokat tükröző forma (*Dunaszerdahelyi járási bíróság*) is. A tanulmány vizsgálja továbbá a tulajdonnévszerű, de a magyarban tulajdonnévnek nem minősülő ünnepek, emléknapok, valamint rendezvénynevek helyesírását is, rámutatva, hogy ezek a formák a szlovákiai magyar sajtóban a szlovák helyesírási normát követve szinte kivétel nélkül intézménynévi írásmóddal fordulnak elő (például *Dunaszerdahelyi Zenei Napok*). (Megjegyzendő, hogy noha a magyar helyesírási szabályok szerint ezeket valóban kis kezdőbetűvel kellene írni, a magyarországi magyar úzus is erősen hajlik a minden tagot nagy kezdőbetűvel író intézménynévi írásmód felé, így a szlovákiai magyar írásgyakorlat sem feltétlenül csak a többségi nyelv helyesírási szokásaira vezethető vissza. Feltételezésem szerint e típusok tulajdonnévi jellege olyan erős, hogy a beszélők szükségesnek érzik a névterjedelem pontos jelölését a tagok nagy kezdőbetűs írásával.)

4. A kisebbségben élő magyar közösségek életében kulcsfontosságú szerepe van az oktatásnak, melynek célja a megfelelő nyelvi és kommunikációs

kompetencia kialakítása mind a többségi, mind a kisebbségi nyelvet illetően. Figyelembe véve, hogy egy adott ország oktatáspolitikájáról sok mindent elárulnak a közoktatásbeli tankönyvek kiadására, használatára vonatkozó szabályok, a kötet utolsó nagy egységében olvasható hat tanulmány kiemelten foglalkozik a szlovákiai magyar tankönyvek vizsgálatával. Szlovákiában a magyar anyanyelvű tanulók államnyelvből fordított tankönyvekből tanulnak, kivéve az anyanyelvi és idegen nyelvi tankönyveket. A magyar tannyelvű iskolák számára készült új nyelvtankönyvek általában figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a szlovákiai magyar gyermekek a többségi nyelv hatása alatt álló, kétnyelvű normák által szabályozott kontaktusváltozatot sajátítanak el. Miként a 12. tanulmányból kiderül, az alapiskola felső tagozatában használt nyelvtankönyvek a tantárgyi programban kitűzött célnak ugyan eleget tesznek, s tudományosságuk sem kérdőjelezhető meg, az ismereteket azonban csupán közvetítik, átadják, s nem készítik fel a tanulókat a mindennapi magyar nyelvű kommunikációs helyzetekre. A szlovákiai magyar tannyelvű iskolák anyanyelvtankönyveit vizsgálja a következő (13.) dolgozat is, amely arra mutat rá, hogy az elérhető tankönyvek többsége a nyelvjárásokról csupán elméleti tudásanyagot közvetít (definíció, típusok ismertetése), azt azonban kevésbé veszik figyelembe, hogy azok, akik a tankönyvekből tanulnak, a magyar nyelvnek a többségi nyelv hatása alatt álló változatát beszélő, túlnyomórészt nyelvjárási közegben élő diákok. A tanulók által beszélt kontaktusváltozatokkal átfogóan csupán a gimnáziumok és szakközépiskolák első osztálya számára készült szociolingvisztikai szemléletű tankönyv foglalkozik, amelynek egyik szerzője Misad Katalin (Simon Szabolccsal és Szabómihály Gizellával társszerzőségben). E tankönyv – a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvek történetében először – szót ejt a kétnyelvűségről és a hozzá kapcsolódó fontosabb fogalmakról, azokat a szlovákiai magyar tanulók számára ismerős nyelvi helyzetek segítségével magyarázva. Mindez elősegíti azt, hogy a tankönyvet forgató diákokban a köznyelvi változat elsajátítására való törekvés mellett tudatosuljon a kontaktusváltozatok stílusértéke, használati köre.

Ugyancsak a használatban lévő szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvek vizsgálatára irányul a kötet 14. tanulmánya is, amely a helyesírási tananyagrészeket tekinti át a középiskolai tankönyvekben. A kutatás arra világít rá, hogy a szlovákiai magyar helyesírás-tanítás alapvetően mozaikszemléletű, a helyesírási tudnivalók a leíró nyelvtani ismeretek kísérőiként jelennek meg. A tanulmány második felében a szerző a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén folyó helyesírás-tanítás szempontjairól, tapasztalatairól számol be, középpontba állítva a kétnyelvű környezetből adódó sajátosságokat: a többségi nyelv helyesírási szabályainak hatását, illetve a nyelvjárási jelenségekre visszavezethető formák (pl. *erössen, szivessen*) jelenlétét.

A 15. tanulmány jelentős kutatási úrt tölt be, mivel a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban használt, szlovák nyelvből fordított tankönyvek

nyelvhasználati sajátosságairól korábban nem készültek vizsgálatok. A dolgozat a többségi nyelvből fordított segédletek szövegeinek lexikai és szintaktikai jellemzőire hívja fel a figyelmet. A fordított tankönyvekben lexikai szinten az okozza a legfőbb nehézséget, hogy a fordítók az adott szakterületnek csupán a köznyelvben használt magyar megnevezéseit ismerik, a speciálisabb fogalmakét nem. Ilyenkor jellemzően a szlovák terminus magyar tükörfordítása jelenik meg: *jeges róka* (szlovákul: *líška polárna*, magyarországi tankönyvekben: *sarki róka*). Szintaktikai szinten pedig a forrásnyelvi, kettőnél több elemből álló főnévi alaptagú szintagmák célnyelvre való átültetése okozza a legnagyobb gondot a tankönyvfordítóknak. Például a Magyarországon *közterület-használati illeték*nek nevezett fogalom a szlovákos szerkesztésmódot tükröző *illeték a közterületek használatáról* (< *poplatok za užívanie verejných priestranstiev*) formában jelenik meg a tankönyvben. Ugyancsak problémás a földrajzi nevek megjelenítése a fordított tankönyvekben. A törvényeknek, oktatási miniszteri rendeleteknek megfelelően a kisebbségi oktatási intézményekben használt segédletekben a földrajzi neveket nemcsak az adott kisebbség nyelvén, hanem az államnyelven is fel kell tüntetni. A tanulók anyanyelvén olvasható folyó szövegbe ágyazott idegen nyelvi elemek azonban sem pedagógiai, sem didaktikai szempontból nem szerencsések, mivel megakasztják az olvasást, s így nehezítik a tanulás folyamatát.

A kötet utolsó, 16. tanulmánya a magyar mint idegen nyelv tanításával foglalkozik. Szlovákiában is – hasonlóan a többi külföldi országhoz – elsősorban a felsőoktatáshoz kapcsolódik a magyar mint idegen nyelv tanításának intézményrendszere. A dolgozat bemutatja a pozsonyi Comenius Egyetemen folyó magyarnyelv-oktatás történetét, majd a jelenlegi helyzetet: napjainkban a Comenius Egyetem a levéltár, illetve közép-európai tanulmányok szakos hallgatóinak biztosítja a magyar mint idegen nyelv oktatását. A tanulmány kitér azokra a nyelvtani részrendszerekre is (pl. szórend, igekötők, vonzatstruktúrák), amelyek a szlovák anyanyelvűeknek a legtöbb nehézséget okozzák.

Misad Katalin tanulmánykötetét jó szívvel ajánlom mindazon határon túli és magyarországi magyar nyelvész és neveléstudományi szakembereknek, pedagógusoknak, pedagógusjelölt hallgatóknak, akik érdeklődnek a határon túli magyarság anyanyelv-használati jogainak helyzete, anyanyelvi nevelési kérdései iránt. Mindazonáltal a tudományos s egyszersmind közérthető, élvezetes stílusban megírt tanulmánykötetet bárki haszonnal forgathatja, aki a többnyelvű társadalmak helyzetéről, nyelvi problémáiról szeretne többet megtudni.

LUDÁNYI ZSÓFIA
Eszterházy Károly Egyetem, Eger
Nyelvtudományi Intézet, Budapest
ludanyi.zsobia@nytud.hu